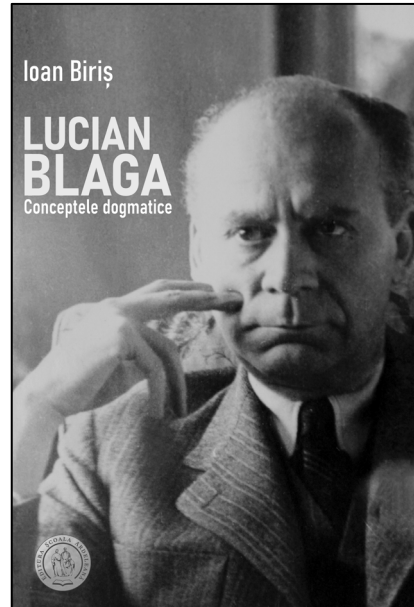

OPINII DESPRE CĂRȚI

În obiectiv: Ioan Biriș, *Lucian Blaga. Conceptele dogmatice*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020, 297 p.

BLAGA ȘI FILOSOFIA ȘTIINȚEI

MARIUS DOBRE

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru” al Academiei Române

Ioan Biriș este cunoscut în filosofia românească mai ales cu lucrări în domeniul filosofiei științei, filosofiei analitice și logicii aplicate, având în vizor îndeosebi autori din aceste domenii. Cărți precum *Conceptele științei* (București, Editura Academiei Române, 2010), *Filosofia și logica științelor sociale* (București, Editura Academiei Române, 2014), de pildă, dau seama emblematic de preocupările sale în domeniul filosofiei. Cu filosofia românească se întâlnea mai puțin și doar prin studii în reviste de specialitate și conferințe la simpozioane dedicate unor filosofi români. Recent însă, profesorul Ioan Biriș a publicat două volume despre doi dintre cei mai importanți filosofi români: *Constantin Noica. Holomeria simbolică* (București, Editura Eikon, 2019) și *Lucian Blaga. Conceptele dogmatice* (Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2020).

În cele ce urmează, ne vom ocupa de cea de-a doua lucrare, cea despre Lucian Blaga, filosof pe care autorul îl pune pe primul loc în „creația filosofică” românească,

iar în creația metafizică europeană, „alături de marii gânditori ai abisalului”, cu o „alternativă de prim rang în raport cu viziunile lui Spengler, Frobenius sau Jung”.

Pentru o primă imagine generală asupra cărții profesorului Ioan Biriș, vom reda mai întâi titlurile capitolelor: 1. *Lucian Blaga și filosofia abisalului*, 2. *De la criza intelectului la criza conceptelor*, 3. *Philon din Alexandria și metoda dogmatică. Spre un model matematic al dogmei*, 4. *Rolul metodologic al analogiei în formarea conceptelor*, 5. *Principiul identității și bifurcarea conjuncției logice*, 6. *Linia experienței și conceptele științifice*, 7. *Conceptele numerice*, 8. *Despre logica noțiunilor dogmatice*.

În primul capitol, avem o scurtă prezentare a filosofiei lui Blaga prin raportarea ei la unii gânditori care i-au servit acestuia la edificarea sistemului (i-au servit, mai degrabă, prin delimitare, am spune noi, ideatică sau terminologică) – Kant, Spengler, Freud, Jung. Ioan Biriș arată că raportarea lui Blaga la Immanuel Kant este cea mai importantă dintre toate; într-adevăr, de pildă, Lucian Blaga respinge distincția kantiană a facultăților gândirii în intelect și rațiune pentru a introduce distincția dintre intelectul enstatic și intelectul ecstatic, cu formele corespunzătoare de cunoaștere, cunoașterea paradisiacă și cunoașterea luciferică. În plus, față de Kant, filosoful român introduce inconștientul (problema abisalului) în teoria sa a cunoașterii, cu toate conceptele care îi sunt necesare în acest sens. „Lărgirea” teoriei cunoașterii, notează profesorul Biriș, este binevenită, „aflându-se în consens cu unele orientări contemporane din filosofia științei și a cunoașterii”.

Raportarea la Kant continuă și în capitolul al doilea, unde se discută despre criza intelectului și a conceptelor la Blaga. Autorul găsește de cuviință pe bună dreptate să aprofundeze problema facultăților gândirii, pornind de la Kant, trecând pe la Hegel și ajungând la Alexandru Surdu, ultimul filosof ce se mai ocupă de această problemă, dar urmându-i îndeaproape pe cei doi filosofi germani, indicând domeniile ontice de referință ale facultăților gândirii, procesele psihice prin care se realizează, formele logice de bază, limbajele corespunzătoare ale acestora. Dar Blaga nu respectă distincția kantiană între intelect și rațiune și propune distincția dintre intelectul enstatic și cel ecstatic, cum am spus. De fapt, arată Ioan Biriș, la Blaga nu e importantă distincția dintre intelect și rațiune sau relația dintre intelect și sensibilitate, ci relația dintre *intelect și dogmă*, iar intelectul ecstatic „este echivalentul gândirii dogmatice”, singura care poate rezolva criza intelectului (intelectul a cunoscut o criză majoră în Antichitate, de pildă, când abstracția și precizia elene s-au întâlnit cu imaginația și nelimitatul asiatic; a doua criză majoră vine chiar dinspre știință, unde apar paradoxuri, prin urmare e nevoită „să accepte dogmatismul”). Cum pentru Blaga, intelectul ecstatic este favorit, întrucât depășește cunoașterea sensibilă, obișnuită, pășind în transcendent, și dogma devine un instrument util; cunoașterea dogmatică înseamnă nu „raționalizarea transcendentului”, ci „formularea”, captarea lui în dogme. Și, după cum se va arăta în ultimul capitol al cărții, formulele dogmatice țin de intelectul ecstatic, care încearcă să „deschidă” misterele, iar o formulă dogmatică „este o formulă intelectuală, dar una intenționat contradictorie, structurat paradoxală, cu menirea de a cuprinde transcendentul”.

Capitolul al treilea pornește de la recursul lui Blaga la Philon din Alexandria în conturarea ideii de dogmă și funcționalitatea acesteia. La Philon, filosoful din Lincăr, găsește un fel de model matematic al dogmei: Philon propune un model analogic pentru dogma conform căreia din lumina lui Dumnezeu emană și intelectul uman, cu alte cuvinte, din emanația unei substanțe prime se hrănesc și alte existențe; Dumnezeu ar fi deci o entitate care se distribuie fără să se împartă, cum zicea Noica; modelul analogic folosit de Philon era în geometrie: pătratul ipotenuzei este egal cu suma pătratelor catetelor (poate fi scris $25 = 9 + 16$), deci, „mărimea pătratului ipotenuzei se transmite fără diminuare în suma pătratelor catetelor”. Cum entitățile matematice se situează la Blaga în transcendent (definit ca fiind ceea ce trece dincolo de linia faptelor, a simțurilor), arată Ioan Biriș, ele sunt potrivite și pentru „explicarea gândirii dogmatice”, dogma situându-se la rândul ei în transcendent. În matematică, adaugă autorul în două subcapitole, există și alte entități care transmit neschimbat anumite configurații, ca în geometria proiectivă sau în geometria cilindrică. Blaga face apel la teoria mulțimilor transfinite a lui Cantor: aici simbolul *Alef* indică o mulțime transfinită ce rămâne aceeași indiferent de mărimea finită, oricare ar fi aceea, scăzută din ea.

Mai departe (în capitolul 4), este discutată problema analogiei, importantă pentru conceptele dogmatice, la rândul ei. După o serie de considerații generale asupra naturii analogiei, Ioan Biriș analizează viziunea blagiană în acest sens, viziune conform căreia procedeul analogic într-o interpretare modernă vizează „ceea ce este secret, ceea ce este ascuns în relațiile dintre fenomene ce par total disanaloge”. Este prezentat apoi modelul blagian de concepere a analogiei conform „formulelor dogmatice”, model care presupune că procesul de cunoaștere este paradoxal, că există o dualitate în cunoaștere corespunzătoare celor două forme, paradisiacă și luciferică.

Sensurile identității în viziunea lui Blaga (plus alte câteva teorii ce ajută la confirmarea viziunii lui Blaga) sunt analizate în capitolul 5. Pentru Blaga identitatea poate fi atenuată (parțială sau elastică), matematică (ca egalitate cantitativă) sau contradictorie (dialectică). Pentru gândirea dogmatică nu este nevoie de o identitate absolută de tip eleat; paradoxul este acceptat, astfel încât, de pildă, în cazul sursei care se distribuie, ea trebuie să rămână „altceva decât entitățile derivate”. Ioan Biriș pune în discuție și problema conjuncției logice în abordarea conceptelor dogmatice, întrucât o cere tipologia dogmei (ca substanță primă din care emană alte existențe); astfel, este indicată în această abordare „bifurcarea” operatorului conjuncție în modalitatea distributivă și în modalitatea colectivă (mai multe amănunte în prezentarea ultimului capitol).

În continuare (capitolul 6), sunt discutate conceptele științifice: conceptele generice (concepte-tipare), conceptele relaționale, conceptele-imagini (conceptele numerice, în capitolul următor), concepte ce transcend „empiria”, dar dau seamă de ea. Pornind de la Aristotel, știința folosește concepte ce corespund existențelor-genuri sau concepte calitative (tipare), după terminologia lui Blaga (de exemplu: „om”, „mamifer”, „apă”, „foc”, „corp greu”, „corp ușor”), și este o știință „clasificatoare”, așa cum este, de pildă, biologia. Ioan Biriș analizează aceste concepte și prin intermediul teoriilor lui Cassirer și Ladislav Tondl. Știința de tip galileo-newtonian folosește concepte ce

depășesc „sfera vizibilului” și nu mai urmărește stabilirea unor „esențe”, ci formularea de legi; este o știință a „raporturilor proporționale”, având operații de construcție și calcul matematic, iar conceptele au funcția de „descifrare a empiriei”. Conceptele-imagini sunt preluate de Blaga de la Goethe, din ideea de „formă interioară”; metoda lui Goethe reduce fenomenele de același gen la o „formă primară”, la un „fenomen original” (de exemplu, formele și părțile plantelor pot fi reduse la fenomenul „foaie”); asemenea concepte transcend și ele empiria.

Cum spuneam, conceptele numerice sunt prezentate și analizate în capitolul 7, cel mai întins capitol al cărții. Blaga se inițiază în teoria mulțimilor transfinite a lui Cantor și, observă Ioan Biriș, Lucian Blaga „conștientizează” că teoria numerelor ajunge „în prim-plan” în matematică. Este un prilej acum pentru exegetul lui Blaga de a face o incursiune în teoriile lui Frege și Russell asupra numărului și asupra întemeierii pe baze logice a matematicii. O asemenea întemeiere este respinsă de Blaga, care încearcă să mențină autonomia matematicii: judecățile matematicii nu sunt nici analitice (Frege), nici sintetice (Kant) și „nu permit o comparație cu judecățile de semnificație pur logică”; judecățile matematice au conținuturi „cantitative” ce sunt destinate perspectivei egalității (echivalenței). Mentea umană alcătuiește concepte numerice, mai spune Blaga, printr-un singur act de cuprindere a unei multitudini. Astfel, arată profesorul Biriș, Blaga se înscrie pe linia constructivistă în filosofia matematicii, ce îi permite să susțină și autonomia matematicii față de logică, spre deosebire de linia logicistă a lui Frege și Russell (la Blaga numărul se construiește printr-un act de cuprindere, la Frege este o proprietate de concept, iar la Russell corespunde unor „grupări clasiale”). Problemele numărului, identității și egalității sunt analizate de către autor și prin raportare la alți filosofi, precum Wundt, Cassirer, Kant, Wittgenstein, Poncelet, Hertz.

Ultimul capitol tratează despre logica noțiunilor dogmatice. Mai întâi, Ioan Biriș pune problema expansiunii conceptelor, apelând din nou la ajutorul lui Frege, care a încercat să rezolve chestiunea obținerii de noi concepte din conceptele deja existente, relevantă în contextul de față pentru a vedea dacă putem extrage concepte dogmatice din cele deja existente. Apoi, autorul oferă un nou sprijin în funcționarea mecanismului logic al conceptelor dogmatice prin interpretarea lor în logica noțiunilor distributive/colective. Pe scurt, paradoxul preluat de la Philon conform căruia substanța primă emană substanțe secundare fără a sărăci se rezolvă dacă considerăm noțiunea de substanță primă ca totalitate de note a noțiunii (nu ca sumă de note, caz în care ea sărăcește, după principiul din logica clasică conform căruia sfera termenului scade odată cu creșterea conținutului și invers), ce se transferă tot ca o totalitate de note, deci transferul se face tot colectiv, nu distributiv (cu un exemplu „banal”: dacă din noțiunea „școală” scădem nota „culoarea zidurilor”, noțiunea „școală” se păstrează intactă). Și profesorul Biriș analizează sub această interpretare două exemple folosite de Blaga în *Eonul dogmatic*: dogma transsubstanțializării (euharistiei) și dogma trinității. Iată analiza dogmei transsubstanțializării, ce se referă la transformarea euharistică a pâinii și vinului în trupul și sângele Domnului: în logica clasică, două cupluri de concepte se află în raport de subordonare, identitatea cu substanța, și variabilitatea cu accidentul; conform dogmei,

substanța se transformă în altă substanță (situație antinomică și la Blaga); dogma face deci trecerea de la distributiv la colectiv, dar în modalitatea colectivă de trecere nu se mai corelează doar note de același tip, ci și „note diferite, inclusiv opuse, contradictorii, astfel că alături de identitate se va regăsi și accidentul”.

Prima impresie după lectura cărții *Lucian Blaga. Conceptele dogmatice* este că Ioan Biriș face tot timpul eforturi de a-l susține ideatic pe Blaga. Ceea ce nu este inutil, dimpotrivă, întrucât filosofia și știința sunt azi pe altă treaptă de dezvoltare, iar filosofia lui Blaga merită „verificată” și dinspre aceste noi perspective (cu toate că profesorul Biriș s-a străduit să facă apel mai ales la contemporani sau predecesori ai lui Blaga). În orice caz, aceste completări, reinterpretări ajută în mod sigur la lămurirea conceptelor filosofice blagiene.

Exegeza lui Ioan Biriș este una din perspectiva filosofiei științei îndeosebi. Lucian Blaga era un gânditor care cunoștea teoriile științifice ale vremii sale; s-a dovedit a fi un om informat încă de tânăr, după cum amintește și autorul nostru (p. 151), iar teza de doctorat și lucrări precum *Știința și creație* sau *Experimentul și spiritul matematic* reprezintă alte probe în acest sens. Ioan Biriș chiar consideră că filosofia științei este una dintre cele mai importante porți de intrare în sistemul filosofic blagian. Cum și lui Blaga îi plăceau paralelele cu teorii din științe sau din logică, să se inspire din ele sau să găsească temeiuri pentru ideile sale, paralelele operate de profesorul Biriș sunt, evident, la fel de potrivite. Dar aici se poate ivi o întrebare: reușește un filosof al științei, așa cum îl considerăm noi pe profesorul Biriș, să păstreze o anumită „obiectivitate” atunci când vorbește despre un gânditor speculativ-sistematic, așa cum îl considerăm pe Blaga? Să ne amintim că, în perioada interbelică, C. Rădulescu-Motru (de asemenea un gânditor cu pretenții pozitiviste) îi reproșa lui Lucian Blaga excesul de plasticitate și speculativ al sistemului său. După lectura cărții, se poate observa că Ioan Biriș nu îl critică pe gânditorul speculativ-sistematic, ci intră în meandrele gândirii lui Blaga și îl ajută cu mijloace logico-pozitiviste. Desigur, vremea războiului dintre filosofia logico-pozitivistă și filosofia speculativ-sistematică a trecut, dar asta nu înseamnă că reprezentanții de azi ai celor două orientări au fraternizat; cert este totuși că mulți dintre ei încă se ignoră. Nu este și cazul profesorului Biriș, care, deși de formație logico-pozitivistă, are disponibilitatea de a citi și comenta un filosof încadrabil în filosofia speculativ-sistematică. Formația logico-pozitivistă a autorului mai are un avantaj, acela al unei expunerii limpezi a ideilor, și este și cazul cărții pe care o discutăm aici. Dar aceasta nu înseamnă că autorul nu a semnalat nenumăratele dificultăți (mai ales în cazul conceptului de număr) care apar în dezbaterea asupra unei probleme, oricât de banală ar părea ea, așa încât avem încă o dată senzația că lucrurile se complică mai mult când intervine filosofia în știință (pare a fi, în cele din urmă, rolul filosofiei, cum se tot spune, să pună mereu, oriunde, probleme, nu să le rezolve). Oricum ar fi, cartea lui Ioan Biriș dovedește că Lucian Blaga merită să fie luat în considerare de către filosofia științei. Era, de fapt, și ambiția lui Blaga, dacă luăm în seamă cuvintele lui din *Schița unei autoprezentări filosofice*, prin care se declara convins că se situează, cu conturarea ideii de mister,

în logică și teoria cunoașterii: „Atât în *Eonul dogmatic*, cât și în *Cunoașterea luciferică*, m-am străduit să dau un fel de analiză logică, aproape matematică, a ideii de mister și, izbutind să găesc un fel de coordonate geometrice de determinare a acestei idei, am arătat nenumăratele «variante» posibile ale ideii de mister”. Cert este, s-a spus mai târziu, că, în ciuda eforturilor sale de „matematizare” a unor concepte care depășesc „linia experienței”, filosofia lui Blaga nu este pe placul pozitivismului (au fost comentatori ostili care l-au numit mistic), așa cum nu este nici pe placul teologiei (Stăniloae îl considera anticreștin). Lucrarea profesorului Biriș încearcă să demonstreze însă, o spunem încă o dată, că filosofia lui Blaga are loc și în filosofia științei.

Am spune că principala contribuție a lui Ioan Biriș la exegeza de tip blagian este demersul de alăturare și comparare a ideilor filosofului român cu idei ale unor mari filosofi din Occident, aparținând îndeosebi domeniului filosofiei științei. Importanța acestui demers constă în faptul că oferă cititorului alte trasee de intrare a filosofiei lui Blaga în marea familie filosofică europeană (în genere, filosofii români au urmărit mai ales idei născute în filosofia europeană, ignorând de cele mai multe ori filosofia orientală, identificată uneori doar cu un soi de înțelepciune religioasă). Ne-am format această opinie mai ales după ce am citit următorul paragraf-mărturisire: „După cum cititorul a putut constata, demersul de față nu s-a dorit un fel de «povestire» a ideilor filosofului din Lancrăm, ci, în mod deliberat, un efort de re-construcție ideatică, de re-construcție a pașilor logici făcuți de gânditorul român pentru a ajunge la obiectivul central de teoretizare contemporană a metodologiei dogmatice și de subliniere a importanței acesteia pentru filosofie și pentru știință. Totodată, procesul de reconstrucție presupune situarea ideilor analizate în contextul dezbaterilor importante în acel domeniu, ceea ce permite, cum am văzut, raportarea lui Blaga la alți gânditori din filosofia contemporană și stabilirea poziției pe care se situează acesta în legătură cu o problemă sau alta” (pp. 242–243).

O a doua contribuție importantă la exegeza operei lui Blaga este sublinierea pe tot parcursul lucrării a faptului că filosoful a intenționat să lărgescă aria teoriei cunoașterii, atât prin introducerea abisalului în filosofie, cât și prin dezvoltarea logicii și metodologiei cunoașterii. Deși studierea inconștientului era încă la început, cu toate eforturile reprezentanților psihanalizei, dar nu numai, Blaga a avut curajul să facă apel la o asemenea entitate în construcția sistemului său. Dar studiul inconștientului este și azi încă în impas, rezultatele fiind aproape la fel de nesatisfăcătoare ca și cele din perioada interbelică, așa că mulți oameni de știință, inclusiv din psihologie (unii psihologi comportamențiști, de pildă), ar spune că sistemul lui Blaga se bazează pe o himeră. Ioan Biriș nu își propune să urmărească însă o asemenea direcție, de confruntare a conceptelor blagiene cu cerințele de științificitate de atunci sau de acum, așa cum ar fi făcut-o, probabil, C. Rădulescu-Motru. În fond, în filosofia de tip speculativ-sistematic e mai importantă coerența internă a teoriei decât confruntarea ei cu anumite criterii de științificitate; un sistem filosofic, deși își propune să ia în sprijinul său date oferite de știință și experiență, rămâne în primul rând o creație subiectivă a autorului lui; contează mai mult coerența internă, desfășurarea rațională a ideilor, „frumusețea” ideilor, decât eficiența lui științifică.

Apoi, din punctul nostru de vedere, autorul lucrării discutate aici a avut o intuiție bună să insiste pe teoria lui Blaga cu privire la statutul matematicii în genere și la teoria numerelor în particular. Pare cea mai interesantă intervenție blagiană în filosofia matematicii, iar Blaga se dovedește a fi constructivist, în carte fiind alături de Cassirer pe această poziție. Este util de amintit că pe acest palier se situează și orientarea intuiționistă din matematică inițiată de L. E. J. Brouwer, ce se remarcă prin atitudinea critică față de logicism. În viziunea intuiționiștilor, fundamentarea logicistă a matematicii prin teoria mulțimilor conduce la paradexe; paradoxele apar datorită confuziei făcute între limbajul matematic și activitatea matematică propriu-zisă (construcția matematică), care este un act creator al minții umane; pentru matematică, nu contează dacă limbajul este contradictoriu, ea salvându-se astfel de apariția paradoxelor; matematica trebuie să fie independentă de logică, și logica – independentă de matematică.

Cartea *Lucian Blaga. Conceptele dogmatice* arată încă o dată că filosofia lui Blaga este o sursă nepuizabilă de reflecție filosofică. Nu degeaba este indicat de mulți exegeți ca fiind cel mai important filosof român (e drept, la concurență cu Constantin Noica). Mai mult, profesorul Biriș își exprima cândva convingerea, la un simpozion dedicat lui Blaga, că dacă Lucian Blaga ar fi fost tradus într-o limbă de circulație chiar la momentul publicării sistemului său, ar fi avut o notorietate mare și în filosofia europeană (se înțelege că acum traducerea ar fi tardivă, cel puțin din motivul că unele idei ale filosofului nu mai sunt de actualitate). Nu știm de ce Blaga însuși a ezitat să-și traducă opera, deși a fost încurajat de multe ori să o facă, inclusiv de către Mircea Eliade, care simțise la un moment dat că era o conjunctură în filosofia europeană („o modă iraționalistă”) ce ar fi acordat un loc potrivit în cadrul ei filosofiei blagiene. Poate că în aceeași situație se află și Constantin Noica (care are totuși câteva lucrări traduse postum). Așa, în acest moment, cel mai cunoscut sau cel mai citit filosof român în lume este Emil Cioran (dar el a scris și într-o limbă de circulație, după cum se știe), cel puțin judecând după prezența masivă a operei sale în librăriile occidentale; după acest criteriu, îl urmează probabil Mircea Eliade.